

Zakāt and Good Governance; Wealth Redistribution and Economic Justice within the Framework of the Political Economy of the Qur'ān

Mohammad Ali Ranjbar

Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of History and Political Studies, Baqir al-Olum University, Qom, Iran. Ranjbar@bou.ac.ir

Abstract

In Islamic thought, Zakāt has predominantly been elucidated within the framework of individual jurisprudence (Fiqh) and as a devotional duty for natural persons. Although this approach emphasizes the moral and faith-based dimension of this obligation (Farīdah), it has paid less attention to its extensive social, economic, and political capacities at the macro-governance level. Conversely, theoretical developments in the field of governance and political economy demonstrate that the realization of economic justice, the reduction of structural inequalities, and the prevention of wealth concentration and accumulation are impossible without the existence of effective macro-level redistribution mechanisms. In many contemporary Islamic societies, due to the weakness in institutionalizing such mechanisms, Zakāt, despite its Qur'ānic and historical backing, has distanced itself from its true socio-economic functions and has been largely reduced to a limited and individual level. Hence, a significant gap exists between the potential capacity of Zakāt in the logic of the Qur'ān as an instrument for regulating wealth distribution and its actual state within governance structures. This situation highlights the necessity of re-reading Zakāt within the framework of the political economy of the Qur'ān to clarify how this obligation can, at the institutional and governance level, serve economic justice and the organization of resource distribution. The primary objective of this research is to elucidate the position of Zakāt within the framework of the political economy of the Qur'ān and to analyze its capacity as an effective institution in the governance system for realizing economic justice. The current research has attempted to demonstrate that Zakāt in the Qur'ānic logic is not merely an individual devotional duty, but rather can operate as an institutional mechanism for regulating the wealth distribution structure in the Islamic society. Accordingly, another objective of the research is to examine the relationship of Zakāt with certain key components of good governance, including distributive justice, transparency, accountability, and social participation. Through this analysis, the research seeks to reveal

Cite this article: Ranjbar, M.A. (2026). Zakāt and Good Governance; Wealth Redistribution and Economic Justice within the Framework of the Political Economy of the Qur'ān. *Islamic Governance Studies*, 2(1), p. 65-88.
<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74349.1066>

Received: 2025-09-01 ; **Revised:** 2025-11-08 ; **Accepted:** 2025-12-27 ; **Published online:** 2026-03-30

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

the neglected capacities of Zakāt in the arena of economic governance and to demonstrate the possibility of utilizing it in the design of redistributive systems in Islamic societies. The main problem of this research is how the Qur'ānic concept of Zakāt can, as an effective institution within the framework of good governance, contribute to wealth redistribution and the realization of economic justice. In other words, the research seeks to clarify what role Zakāt plays in the logic of the political economy of the Qur'ān in preventing wealth concentration, regulating the flow of economic resources, and supporting the needy strata, and how this capacity can be activated in the contemporary governance structure through designing appropriate institutional mechanisms. Furthermore, the question arises as to what relationship exists between the fixed Sharī'ah principles of Zakāt and its variable executive methods, and what impact this distinction has on the efficacy of the economic redistribution system in Islamic societies. This research has been conducted using a descriptive-analytical method and an interdisciplinary approach. In this framework, the foundations of Islamic jurisprudence and the verses of the Holy Qur'ān have been used as primary sources for elucidating the concept and function of Zakāt, and alongside this, political science theories and political economy concepts have been utilized to analyze the institutional role of Zakāt in the governance system. The research method is based on conceptual and textual analysis; meaning that by examining the verses and jurisprudential foundations related to Zakāt and adapting them to the contemporary concepts of good governance, an attempt has been made to elucidate the position of this obligation in the structure of the distribution and redistribution of economic resources. This interdisciplinary approach makes it possible to clarify the link between Qur'ānic teachings and modern discussions on governance and economic justice. The research findings indicate that Zakāt in the logic of the Qur'ān is not merely an individual and devotional duty, but is rather considered a regulatory institution in the structure of wealth and power distribution within the Islamic society. Based on Qur'ānic teachings, one of the fundamental objectives of the economic system of Islam is to prevent the concentration of wealth in the hands of a specific group and to create a balanced circulation of resources in society. Within this framework, Zakāt acts as an anti-accumulation mechanism and, by transferring a portion of wealth from the privileged classes to the needy strata, provides the groundwork for realizing distributive justice. The results of the research also demonstrate that the full realization of this function necessitates a distinction between the fixed principles of Zakāt and its variable executive mechanisms. While the Sharī'ah foundations of Zakāt are fixed and derived from religious texts (Nuṣūṣ), the institutional methods of its execution can be designed proportionally to the economic and social conditions of each society. In the event of proper institutionalization, Zakāt is capable of playing a crucial role in promoting economic justice and the efficacy of the governance system by strengthening transparency in the circulation of financial resources, increasing the accountability of responsible institutions, and expanding social participation in supporting the deprived strata. The outcome of the research findings reveals that Zakāt, within the framework of the political economy of the Qur'ān, possesses a capacity beyond an individual obligation and can be propounded as one of the important pillars of the wealth redistribution system in Islamic governance. The institutional re-reading of this obligation indicates that if Zakāt is institutionalized in the form of organized and transparent mechanisms within the governance structure, it will be able to play an effective

role in reducing economic inequalities, strengthening distributive justice, and preventing wealth concentration. The realization of this objective requires distinguishing between the fixed Sharī'ah principles of Zakāt and its executive methods, and designing efficient procedures for its collection, management, and distribution by utilizing new institutional capacities. In such a case, Zakāt can, in addition to its devotional and moral function, transform into an effective instrument for realizing economic justice and enhancing the quality of governance in Islamic societies.

Keywords: Political economy, Qur'ān, Zakāt, Good governance, Wealth redistribution, Economic justice, Transparency, Social participation.

الزكاة والحكومة الرشيدة؛ إعادة توزيع الثروة والعدالة الاقتصادية في إطار الاقتصاد السياسي للقرآن

محمد علي رنجبر

أستاذ مساعد، قسم العلوم السياسية، كلية التاريخ والدراسات السياسية، جامعة باقر العلوم (ع)، قم، إيران. Ranjbar@bou.ac.ir

الملخص

في الفكر الإسلامي، غالباً ما يُبنت الزكاة في إطار الفقه الفردي وبوصفها تكليفاً عبادياً للأشخاص الطبيعيين. وعلى الرغم من أن هذه المقاربة تؤكد على البعد الأخلاقي والإيماني لهذه الفريضة، إلا أنها قلما أولت اهتماماً لقدراتها الواسعة الاجتماعية والاقتصادية والسياسية على مستوى الحكومة الكلية. وفي المقابل، تُظهر التطورات النظرية في مجال الحكومة والاقتصاد السياسي أن تحقيق العدالة الاقتصادية، والحد من التفاوتات الهيكلية، والحيولة دون تركيز الثروة وتراكمها، لا يمكن أن يتحقق دون وجود آليات فعالة لإعادة التوزيع على المستوى الكلي. وفي العديد من المجتمعات الإسلامية المعاصرة، وبسبب الضعف في مؤسسة مثل هذه الآليات، ابتعدت الزكاة، على الرغم من رصيدها القرآني والتاريخي، عن وظائفها الاجتماعية-الاقتصادية الحقيقية، واخترلت في الغالب إلى مستوى محدود وفردى. ومن هنا، توجد فجوة ملحوظة بين القدرة الكامنة للزكاة في منطق القرآن بوصفها أداة لضبط توزيع الثروة، وبين وضعها الفعلي في هياكل الحكومة. ويُبرز هذا الوضع ضرورة إعادة قراءة الزكاة في إطار الاقتصاد السياسي للقرآن، لكي يتضح كيف يمكن لهذه الفريضة، على المستوى المؤسسي والحكومة، أن تُسخر لخدمة العدالة الاقتصادية وتنظيم توزيع الموارد. ويتمثل الهدف الرئيسي لهذا البحث في تبين مكانة الزكاة في إطار الاقتصاد السياسي للقرآن، وتحليل قدرتها بوصفها مؤسسة فعالة في نظام الحكومة لتحقيق العدالة الاقتصادية. وقد سعى البحث الحالي إلى إظهار أن الزكاة في المنطق القرآني ليست مجرد وظيفة عبادية فردية، بل يمكن أن تعمل كآلية مؤسسية لضبط هيكل توزيع الثروة في المجتمع الإسلامي. وبناءً على ذلك، يتمثل الهدف الآخر للبحث في دراسة نسبة الزكاة مع بعض المكونات الرئيسية للحكومة الرشيدة، ومنها العدالة التوزيعية، والشفافية، والمساءلة، والمشاركة الاجتماعية. ومن خلال هذا التحليل، يسعى البحث إلى الكشف عن القدرات المغفول عنها للزكاة في ساحة الحكومة الاقتصادية، وإظهار إمكانية الاستفادة منها في تصميم النظم الإجرائية لإعادة التوزيع في المجتمعات الإسلامية. وتكمن المشكلة الأساسية لهذا البحث في الكيفية التي يمكن بها للمفهوم القرآني للزكاة أن يساهم، بوصفه مؤسسة فعالة في إطار الحكومة الرشيدة، في إعادة توزيع الثروة وتحقيق العدالة الاقتصادية. وبعبارة أخرى، يسعى البحث إلى توضيح الدور الذي تضطلع به الزكاة في منطق الاقتصاد السياسي للقرآن في الحيولة دون تركيز الثروة، وضبط تدفق الموارد الاقتصادية، ودعم الفئات المحتاجة، وكيف يمكن تفعيل هذه القدرة في هيكل الحكومة المعاصرة من خلال تصميم آليات مؤسسية مناسبة. كما يُطرح هذا التساؤل حول النسبة الموجودة بين الأصول الشرعية

استناداً إلى هذه المقالة: رنجبر، محمد علي (٢٠٢٦). الزكاة والحكومة الرشيدة: إعادة توزيع الثروة والعدالة الاقتصادية في إطار الاقتصاد السياسي للقرآن.

دراسات الحكومة الإسلامية، ١٢(١)، ص ٦٥-٨٨. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74349.1066>

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/٠٩/٠١؛ تاريخ المراجعة: ٢٠٢٥/١١/٠٨؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٥/١٢/٢٧؛ تاريخ النشر: ٢٠٢٦/٠٣/٣٠

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

الثابتة للزكاة وأساليبها التنفيذية المتغيرة، وما هو تأثير هذا التمييز على فاعلية نظام إعادة التوزيع الاقتصادي في المجتمعات الإسلامية. وقد أُنجز هذا البحث بالمنهج الوصفي - التحليلي وبمقاربة بينية (متعددة التخصصات). وفي هذا الإطار، استُخدمت مباني الفقه الإسلامي وآيات القرآن الكريم بوصفها المصادر الرئيسية لتبيين مفهوم الزكاة ووظيفتها، وإلى جانب ذلك، تم الاستعانة بنظريات العلوم السياسية ومفاهيم الاقتصاد السياسي لتحليل الدور المؤسسي للزكاة في نظام الحوكمة. ويقوم منهج البحث على التحليل المفاهيمي والنصي؛ بمعنى أنه من خلال دراسة الآيات والمباني الفقهية المرتبطة بالزكاة ومطابقتها مع المفاهيم المعاصرة للحوكمة الرشيدة، يُذل السعي لتبيين مكانة هذه الفريضة في هيكل توزيع وإعادة توزيع الموارد الاقتصادية. وتتيح هذه المقاربة البينية إمكانية إيضاح الصلة بين التعاليم القرآنية والمباحث الحديثة للحوكمة والعدالة الاقتصادية بشكل أجلي. وتُظهر نتائج البحث أن الزكاة في منطق القرآن ليست مجرد تكليف فردي وعبادي فحسب، بل تُعد مؤسسة ضابطة في هيكل توزيع الثروة والسلطة في المجتمع الإسلامي. وبناءً على التعاليم القرآنية، يتمثل أحد الأهداف الأساسية للنظام الاقتصادي الإسلامي في الحيلولة دون تركيز الثروة في أيدي فئة خاصة، وإيجاد تداول متوازن للموارد في المجتمع. وفي هذا الإطار، تعمل الزكاة كألية مناهضة للتراكم، وتهيئ الأرضية لتحقيق العدالة التوزيعية من خلال نقل جزء من الثروة من الطبقات المقتدرة إلى الفئات المحتاجة. وتُظهر نتائج البحث أيضاً أن التحقق الكامل لهذه الوظيفة يستلزم التمييز بين الأصول الثابتة للزكاة وآلياتها التنفيذية المتغيرة. ففي حين أن المباني الشرعية للزكاة ثابتة ومستمدة من النصوص الدينية، فإن الأساليب المؤسسية لتنفيذها يمكن أن تُصمم بما يتناسب مع الظروف الاقتصادية والاجتماعية لكل مجتمع. وفي حالة المأسسة المناسبة، فإن الزكاة قادرة على أداء دور مهم في الارتقاء بالعدالة الاقتصادية وفاعلية نظام الحوكمة، من خلال تعزيز الشفافية في تداول الموارد المالية، وزيادة المساءلة للمؤسسات المسؤولة، وتوسيع المشاركة الاجتماعية في دعم الفئات المحرومة. وتُبين محصلة نتائج البحث أن الزكاة في إطار الاقتصاد السياسي للقرآن تمتلك قدرة تتجاوز الفريضة الفردية، ويمكن أن تُطرح بوصفها أحد الأركان المهمة لنظام إعادة توزيع الثروة في الحوكمة الإسلامية. وتُظهر إعادة القراءة المؤسسية لهذه الفريضة أنه إذا ما تمت مأسسة الزكاة في قالب آليات منظمة وشفافة في هيكل الحوكمة، فإنها ستكون قادرة على أداء دور فعال في الحد من التفاوتات الاقتصادية، وتعزيز العدالة التوزيعية، والحيلولة دون تركيز الثروة. ويستلزم تحقيق هذا الهدف التمييز بين الأصول الشرعية الثابتة للزكاة وأساليبها التنفيذية، وتصميم أساليب فاعلة لجمعها وإدارتها وتوزيعها، من خلال الاستفادة من القدرات المؤسسية الجديدة. وفي مثل هذه الحالة، يمكن للزكاة، علاوة على وظيفتها العبادية والأخلاقية، أن تتحول إلى أداة فعالة لتحقيق العدالة الاقتصادية والارتقاء بوجود الحوكمة في المجتمعات الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: الاقتصاد السياسي، القرآن، الزكاة، الحوكمة الرشيدة، إعادة توزيع الثروة، العدالة الاقتصادية،

الشفافية، المشاركة الاجتماعية.

زکات و حکمرانی خوب؛ بازتوزیع ثروت و عدالت اقتصادی در چارچوب اقتصاد سیاسی قرآن

محمدعلی رنجبر

استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده تاریخ و مطالعات سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران. Ranjbar@bou.ac.ir

چکیده

در اندیشه اسلامی، زکات غالباً در چارچوب فقه فردی و به مثابه تکلیفی عبادی برای اشخاص حقیقی تبیین شده است؛ رویکردی که هرچند بر بُعد اخلاقی و ایمانی این فریضه تأکید دارد، اما ظرفیت‌های گسترده اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن را در سطح حکمرانی کلان کمتر مورد توجه قرار می‌دهد. این در حالی است که تحولات نظری در حوزه حکمرانی و اقتصاد سیاسی نشان می‌دهد که تحقق عدالت اقتصادی، مهار نابرابری‌های ساختاری و جلوگیری از تمرکز و انباشت ثروت، بدون وجود نهادهای کارآمد بازتوزیع در سطح کلان امکان‌پذیر نیست. در حکمرانی اسلامی معاصر، ضعف در نهادینه‌سازی چنین سازوکارهایی موجب شده که زکات، علی‌رغم پشتوانه غنی قرآنی و تاریخی، از کارکردهای اجتماعی-اقتصادی واقعی خود فاصله بگیرد و نقش آن به سطحی محدود و عمدتاً فردی تقلیل یابد. مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که مفهوم قرآنی زکات چگونه می‌تواند به‌عنوان نهادی مؤثر در چارچوب حکمرانی خوب به بازتوزیع ثروت و تحقق عدالت اقتصادی بپردازد. هدف پژوهش، تبیین جایگاه زکات در اقتصاد سیاسی قرآن و تحلیل نسبت آن با مؤلفه‌هایی چون عدالت توزیعی، شفافیت، پاسخگویی و مشارکت اجتماعی است. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی با رویکردی میان‌رشته‌ای بوده که با بهره‌گیری از مبانی فقه اسلامی، نظریه‌های علوم سیاسی و مفاهیم اقتصاد سیاسی انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که زکات در منطق قرآن صرفاً یک تکلیف فردی و عبادی نیست، بلکه نهادی تنظیم‌گر در ساختار توزیع ثروت و قدرت است. بر پایه قاعده قرآنی جلوگیری از تمرکز ثروت، زکات به‌عنوان سازوکاری ضد انباشت، در تقویت گردش متوازن منابع و تحقق عدالت توزیعی نقش دارد. نتایج همچنین نشان می‌دهد که تحقق این کارکرد مستلزم تفکیک میان اصول ثابت زکات و سازوکارهای اجرایی متغیر آن است. در صورت نهادینه‌سازی، زکات می‌تواند با تقویت شفافیت، پاسخگویی و بازتوزیع ساختاری منابع، به ارتقای کارآمدی نظام حکمرانی خوب کمک کند.

کلیدواژه‌ها: اقتصاد سیاسی، قرآن، زکات، حکمرانی خوب، بازتوزیع ثروت، عدالت اقتصادی، شفافیت، مشارکت اجتماعی.

استاد به این مقاله: رنجبر، محمدعلی (۱۴۰۵). زکات و حکمرانی خوب؛ بازتوزیع ثروت و عدالت اقتصادی در چارچوب اقتصاد سیاسی قرآن. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۱۳(۱)، ص ۶۵-۸۸. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74349.1066>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۹؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۸/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۰۷؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۱/۱۰

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

© ۱۴۰۵ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

در گفتمان‌های رایج دینی و فقهی، «زکات» غالباً در چارچوب فقه فردی و به‌مثابه تکلیفی عبادی برای اشخاص حقیقی تبیین شده است. در این رویکرد، زکات صرفاً ابزاری برای دستگیری از فقرا و تزکیه نفس فرد پرداخت‌کننده تلقی می‌شود. اگرچه این نگاه بر ابعاد اخلاقی و معنوی تأکید دارد، اما تقلیل دادن زکات به یک رابطه شخصی میان فرد و خالق، ظرفیت‌های عظیم نهادی، سیاسی و اقتصادی آن را در سطح کلان نادیده می‌گیرد. این در حالی است که قرآن کریم در تبیین فلسفه تشریح اموال عمومی، صراحتاً می‌فرماید: «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر، ۷). این آیه شریفه نشان‌دهنده یک دکترین اقتصادی-سیاسی است که هدف آن جلوگیری از انباشت ثروت در دست گروهی خاص و تضمین گردش عادلانه منابع در کل جامعه می‌باشد. از سوی دیگر، تحولات نظری در دانش حکمرانی و تمایز آن با مفهوم سنتی حکومت‌داری، بر گذار از ساختارهای متمرکز و دستوری به سمت فرایندهای پیچیده، چندبازیگر و شبکه‌ای تأکید دارد. در پارادایم «حکمرانی خوب»، مؤلفه‌هایی نظیر عدالت توزیعی، شفافیت، پاسخگویی و مشارکت اجتماعی، ارکان اصلی اداره جامعه را تشکیل می‌دهند. مسئله اصلی این پژوهش آن است که در حکمرانی اسلامی معاصر، به دلیل غلبه نگاه فقهی خرد و فردگرایانه، نهادسازی متناسبی برای زکات به‌عنوان یک ابزار تنظیم‌گر اقتصادی صورت نگرفته است. فقدان این نگاه کلان موجب شده که علی‌رغم وجود منابع مالی بالقوه، شکاف طبقاتی، تورم ناشی از خلق پول و انباشت سرمایه در بازارهای غیرمولد، همچنان چالش‌های اصلی عدالت اقتصادی باشند. اهمیت این پژوهش از دو منظر نظری و عملی قابل تبیین است. از منظر نظری، ادبیات موجود در حوزه اقتصاد اسلامی کمتر به تلاقی‌گاه «فقه»، «علوم سیاسی» و «اقتصاد کلان» پرداخته است. بیشتر پژوهش‌ها یا صرفاً فقهی هستند و یا با ادبیات اقتصاد سکولار نگاه‌شسته شده‌اند. ضرورت این تحقیق در آن است که با رویکردی میان‌رشته‌ای، زکات را نه صرفاً یک واجب شرعی، بلکه به‌عنوان یک نهاد حکمرانی تحلیل می‌کند که قدرت تنظیم‌گری روابط میان دولت، بازار و جامعه را داراست. از منظر عملی و کاربردی، نظام جمهوری اسلامی ایران و سایر جوامع اسلامی با چالش‌های جدی در حوزه عدالت توزیعی و کارآمدی اقتصادی مواجه‌اند. ناکارآمدی سیستم‌های مالیاتی متعارف و وابستگی به درآمدهای نفتی، تورم ساختاری و نقدینگی سرگردان را در پی داشته است. بازخوانی زکات به‌عنوان یک مکانیسم «ضد انباشت» و «شفاف‌ساز» که قادر است در کنار دولت، مشارکت عمومی را جلب کرده و بر گردش ثروت نظارت کند، می‌تواند راهکارهای نوینی برای برون‌رفت از بن‌بست‌های اقتصادی فعلی ارائه دهد. این پژوهش برای پر کردن خلأ تئوریک در تبدیل «زکات فقهی» به «سیاست‌گذاری عمومی» ضروری است. هدف اصلی پژوهش، تبیین جایگاه زکات در منظومه اقتصاد سیاسی قرآن و تحلیل کارکرد نهادی آن در تحقق حکمرانی خوب و بسط عدالت اقتصادی است. در ذیل این هدف کلان، نوشتار حاضر می‌کوشد تا ضمن

تحلیل چگونگی گذار از رویکرد «فقه فردی» به «فقه حکومتی و اجتماعی» در مسئله زکات، نسبت میان این نهاد دینی را با شاخص‌های حکمرانی مطلوب واکاوی نموده و در نهایت، مدلی مفهومی را برای بازتوزیع ثروت و جلوگیری از انباشت سرمایه، مبتنی بر آموزه‌های صریح قرآنی ارائه دهد. برای دستیابی به اهداف فوق، این پژوهش در پی پاسخ به سؤالات زیر است:

- سؤال اصلی:

مفهوم قرآنی زکات چگونه می‌تواند فراتر از یک فریضه فردی، به‌عنوان نهادی مؤثر در چارچوب حکمرانی خوب به بازتوزیع ثروت و تحقق عدالت اقتصادی پردازد؟

- سؤالات فرعی:

- ۱) منطق اقتصاد سیاسی قرآن (با تأکید بر آیه ۷ سوره حشر) چه الگویی را برای توزیع ثروت و مقابله با انباشت سرمایه ترسیم می‌کند؟
 - ۲) چه رابطه‌ای میان نهاد زکات و مؤلفه‌های حکمرانی خوب وجود دارد؟
 - ۳) چگونه می‌توان با بهره‌گیری از سیره حکمرانی نبوی و علوی، ساختارهای زکات را متناسب با مقتضیات اقتصاد مدرن نوسازی کرد؟
- این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر رویکردی میان‌رشته‌ای است. داده‌ها از طریق تحلیل مفهومی آیات قرآن کریم، بررسی منابع فقه اسلامی و بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری علوم سیاسی و اقتصاد سیاسی گردآوری و تحلیل شده‌اند، تا امکان تبیین نهادی زکات در افق حکمرانی خوب فراهم شود.

۲. پیشینه تحقیق

مروری بر ادبیات موجود در حوزه زکات و اقتصاد اسلامی نشان می‌دهد که این موضوع از زوایای گوناگون فقهی، حقوقی و اقتصادی مورد واکاوی قرار گرفته و رویکرد پژوهشگران در سال‌های اخیر دستخوش تحولات بنیادین شده است. بخش قابل توجهی از پژوهش‌ها بر لزوم تغییر پارادایم از «فقه فردی» به «فقه حکومتی» در مسئله زکات تمرکز دارند؛ چنانکه امینی، راعی و توکلی (۱۳۹۶) با نقد نگاه‌های سنتی، استدلال می‌کنند که برای کارآمدی نظام اسلامی، زکات و خمس باید فراتر از تکالیف شخصی و به‌مثابه «مالیات‌های اسلامی» و منابع مالی حاکمیت نگریسته شوند. در همین راستا، کیخا و آبین (۱۴۰۳) با رویکردی تبارشناسانه نشان می‌دهند که زکات ذاتاً یک تأسیس حاکمیتی است که گذر زمان آن را به نهادی خصوصی تقلیل داده و بازگشت به رویکرد حکومتی برای توزیع متوازن ثروت ضروری است. خانی و دهقان نیری (۱۴۰۱) نیز با استناد به سیره معصومان و دلالت‌های فرمان قرآنی «خُذْ»، اثبات می‌کنند که تشکیل ساختار رسمی برای زکات، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای اداره جامعه است. در امتداد

مباحث نظری، مطالعات حقوقی نظیر پژوهش کعبی نسب و همکاران (۱۳۹۷) قانون فعلی زکات در ایران را فاقد رویکرد «مالیه عمومی» دانسته و کاشیان (۱۴۰۰) نیز مدلی را برای یکپارچه‌سازی نظام مالیاتی کشور با وجوهات شرعی پیشنهاد داده‌اند تا از طریق سامانه‌ای هوشمند، عدالت توزیعی تقویت شود. فراتر از ابعاد حقوقی، تحلیل کارکردهای اقتصادی زکات و نسبت آن با حکمرانی، محور دیگری از پژوهش‌ها را تشکیل می‌دهد. در حوزه داخلی، اکبری‌ان و ساجدی‌ان فرد (۱۳۹۳) نشان داده‌اند زکات برخلاف مکانیسم‌های سرمایه‌داری، مانع از انباشت سرمایه شده و رشد اقتصادی همراه با عدالت را به ارمغان می‌آورد؛ یافته‌ای که با پژوهش موسایی (۱۴۰۰) در خصوص کارایی اقتصادی مالیات‌های اسلامی همسو است. در گستره ادبیات بین‌المللی نیز پیوند میان «حکمرانی» و «نهادهای مالی» مورد توجه ویژه قرار گرفته است. اوکون و اولچن^۱ (۲۰۲۵) در مطالعه‌ای نوین بر روی کشورهای اسلامی اثبات کرده‌اند که مؤلفه‌های حکمرانی خوب نظیر ثبات سیاسی و کیفیت مقررات، پیش‌شرط پایداری ساختارهای مالی اسلامی است و نهادهایی چون بانکداری اسلامی باید فراتر از سودآوری، پیامدهای اجتماعی مثبتی برای جامعه داشته باشند. از سوی دیگر، اولاندا^۲ (۲۰۰۹) با نقد رویکردهای رایج به توسعه، استدلال می‌کند که نهادها ماهیتی توزیعی دارند و شکست اصلاحات اقتصادی غالباً ریشه در نادیده گرفتن «تضادهای توزیعی» دارد؛ لذا، برای تحقق توسعه پایدار، گذار به نهادهایی که قادر به مدیریت منازعات و بازتوزیع عادلانه منابع باشند، ضروری است. اگرچه پژوهش‌های پیشین به‌درستی بر لزوم گذر از نگاه فردی به رویکرد حکومتی و ادغام زکات در نظام مالیه عمومی تأکید ورزیده‌اند، اما وجه تمایز بنیادین و نوآوری این پژوهش در تغییر سطح تحلیل از «فقه حکومت» به «اقتصاد سیاسی حکمرانی» است؛ بدین معنا که برخلاف مطالعات گذشته که عمدتاً زکات را به‌عنوان یک منبع درآمدی برای دولت یا ابزاری صرفاً اقتصادی برای فقرزدایی تحلیل کرده‌اند، این پژوهش با ابتنا بر منطق «اقتصاد سیاسی قرآن» و آیه ۷ سوره حشر، زکات را به‌مثابه یک «نهاد تنظیم‌گر» در برابر انباشت ثروت و خلق پول تورمزا بازتعریف می‌کند. این پژوهش با بهره‌گیری از مفاهیم قرآنی و شاخص‌های مدرن حکمرانی، زکات را فراتر از ابزار تأمین مالی و فقرزدایی، به‌عنوان مکانیسمی برای ایجاد «شفافیت اطلاعاتی» و «پاسخگویی حاکمیتی» در برابر چرخه معیوب انتقال ثروت از فقرا به اغنیاء در اقتصادهای متکی بر تورم مطرح می‌کند. نوآوری اصلی این مقاله در تلفیق میان‌رشته‌ای این مفاهیم و ارائه مدلی است که در آن زکات نه تنها ضامن توزیع عادلانه ثروت، بلکه عامل ایجاد توازن و عدالت اقتصادی در تحولات پولی مدرن نیز شناخته می‌شود.

1. Uckun & Ölçen

2. Dellepiane-Avellaneda

۳. مفاهیم پژوهش

۳-۱. زکات

واژه «زکات» از ریشه «زک و» در لغت به معنای افزایش، رشد و پاکیزگی است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۴، ص ۳۵۸). در اصطلاح فقه، زکات حقی ویژه و واجب است که در برخی از اموال (نه چیز شامل انعام ثلاث، نقدین و غلات اربع) با شروط خاصی ثابت می‌شود (محقق حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۴۸۵). اگرچه فقها در تعریف دقیق آن اختلاف دارند و برخی آن را «عمل اخراج مال» (اسم معنا) و برخی «مقدار خارج شده» (اسم عین) می‌دانند، اما قدر متیقن آن است که زکات حقی مالی است که ادای آن موجب پاکیزگی و افزایش باقی مانده اموال می‌گردد (کاشف الغطاء، ۱۴۲۲ق، ص ۱؛ آشتیانی، ۱۴۲۶ق، ج ۱، ص ۲۳). این فریضه که از ضروریات دین محسوب شده و در قرآن غالباً مقرون با نماز آمده است، براساس آیه ۶۰ سوره توبه به هشت گروه از جمله فقرا، مساکین و «فی سبیل الله» تعلق می‌گیرد. مورد اخیر شامل تمام کارهای خداپسندانه شده و دست حاکم را برای هزینه کردن در مصارف عمومی و حل مشکلات جامعه باز می‌گذارد. فلسفه اصلی تشریح زکات، ایجاد توازن اقتصادی و تحقق عدالت اجتماعی است. هرچند اصل نیاز به منابع مالی در فطرت بشر و تمدن‌های پیشین وجود داشته، اما قوانین مالی اسلام به صورتی کامل و بی‌سابقه نسبت به ادیان و قوانین گذشته (مانند روم) تدوین شده است (طباطبائی، ۱۳۶۳، ج ۹، ص ۱۸).

۳-۲. حکمرانی خوب

«حکمرانی خوب» مفهومی است که نخستین بار در سال ۱۹۸۹ میلادی توسط بانک جهانی با تأکید بر ارائه خدمات عمومی کارآمد، نظام قضایی قابل اعتماد و نظام اداری پاسخگو مطرح شد. در تعریفی جامع‌تر، حکمرانی شامل مکانیزم‌ها، فرایندها و نهادهایی است که به واسطه آن شهروندان و گروه‌ها منافع خود را دنبال کرده، حقوق قانونی‌شان را اجرا و تعهداتشان را برآورده می‌سازند. امروزه این مفهوم به‌عنوان الگویی پذیرفته شده جهت اصلاح بخش عمومی، تقویت جامعه مدنی و تنظیم رابطه دولت و ملت براساس حق انتخاب مردم و حاکمیت قانون شناخته می‌شود (شریف‌زاده و قلی‌پور، ۱۳۸۲، ص ۹۳-۱۰۰). براساس مبنای برنامه توسعه سازمان ملل متحد، حکمرانی خوب دارای هشت ویژگی اساسی است که عبارتند از: مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، اجماع‌سازی، عدالت و انصاف، کارایی و اثربخشی، و پاسخگویی. این شاخص‌ها تضمین‌کننده کاهش فساد و احترام به نظر اقلیت‌ها و ا فشار آسیب‌پذیر در تصمیم‌گیری‌ها هستند (ناظمی اردکانی، ۱۳۹۱، ص ۶۴-۷۵). در نهایت، هدف از به‌کارگیری این الگو استفاده از حداکثر توان موجود در جامعه برای دستیابی به اهداف توسعه‌ای

است که شامل توسعه پایدار انسانی، ایجاد آزادی‌های مدنی، تقویت سرمایه اجتماعی و کمک به اقشار آسیب‌پذیر از طریق فرصت‌های برابر می‌باشد؛ امری که تحقق آن موجب توسعه پایدار در جامعه خواهد شد (قلی‌پور، ۱۳۸۳، ص ۱۲۵).

۳-۳. اقتصاد سیاسی

«اقتصاد سیاسی» رویکردی برخاسته از شناخت ارتباط درونی پدیده‌های اقتصادی، اجتماعی و رویکردهای سیاسی است که می‌توان آن را نگرشی چندپایه به اقتصاد و مسائل آن (سیف، ۱۳۷۶، ص ۷) و زاده وجود موازی و کنش متقابل دولت و بازار در جهان امروز دانست (گیلپین، ۱۳۷۸، ص ۲۰۱). این رویکرد ضمن بررسی روابط میان قدرت، نیروهای جهانی و سرمایه‌داری، معتقد است که اقتصاد یک محصول اجتماعی می‌باشد؛ لذا، به جای جداسازی کامل سیاست و اقتصاد، بر نحوه تأثیرگذاری متقابل آن‌ها تمرکز داشته (کاپوراسو و لوین، ۱۳۸۷، ص ۱۹) و نشان می‌دهد که بازیگران در یک نظام اجتماعی چگونه با وجود وابستگی سیال میان متغیرهای اقتصادی و سیاسی، به فرصت‌ها و محدودیت‌ها واکنش نشان می‌دهند (Yorks, 2004, p. 189). در این چارچوب، نحوه تأثیر تصمیمات سیاسی بر تخصیص منابع اقتصادی و بالعکس، و همچنین مطالعه سیاست‌های عمومی دولت نظیر سیاست‌های مالیاتی و رفاهی و واکنش‌های اجتماعی به آن‌ها مورد واکاوی قرار می‌گیرد (حاجی‌یوسفی، ۱۳۷۶، ص ۱۳-۱۴). در نهایت، مهم‌ترین خصیصه اقتصاد سیاسی، جنبه «انتقادی» آن است که فراتر از تبیین مسائل، پژوهشگر را به سمت یافتن راهکارهایی برای تغییر وضعیت موجود سوق می‌دهد (حاجی‌یوسفی، ۱۳۷۶، ص ۳۲).

۳-۴. عدالت اقتصادی

«عدالت اقتصادی»^۲ بنا بر تعریف عدل به «اعطاء کُلِّ ذی حَقِّ حَقَّهُ»، به معنای وضع بایسته انواع حقوق اقتصادی اعم از انسانی و غیرانسانی در جامعه است؛ از این رو دغدغه اصلی اسلام در این حوزه، نه صرفاً کارایی تولید (مانند نظام سرمایه‌داری) و نه برابری توزیعی (مانند کمونیسم)، بلکه شیوه صحیح مواجهه با منابع بر پایه مفهوم «حق» است. این مواجهه در حوزه منابع انسانی شامل عرصه توزیع و بازتوزیع (مانند زکات و انفال) و در عرصه منابع غیرانسانی شامل بخش تولید و مصرف می‌شود؛ چراکه تمامی منابع بالقوه اعم از طبیعی، اقتصادی و استعدادها دارای حقوقی هستند که عدم رعایت آن‌ها کفران نعمت است (خاندوزی، ۱۳۹۰، صص ۳۱۷-۲۳۳). شهید صدر با استناد به آیات قرآن، دو اصل اساسی «توزیع و رفع فقر» و «ممانعت از تداول ثروت بین اغنیاء» را استخراج می‌کند که ضمن احترام به مالکیت

1. Political Economy

2. Economic Justice

خصوصی، مانع انباشت نجومی ثروت شده و توازن و عدم فاصله طبقاتی را به عنوان ارکان عدالت اقتصادی به ارمغان می‌آورد (صدر، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۶۷۳). تحقق این عدالت نیازمند اجرای احکام شرعی نظیر ممنوعیت کنز، تحریم ربا و أخذ وجوهات شرعی است تا ضمن رفع فقر و کاهش فاصله طبقاتی، توازن اقتصادی در بستر نظام اسلامی محقق گردد (رجایی و معلمی، ۱۳۹۴، ص ۱۶).

۴. چارچوب نظری

چارچوب نظری این پژوهش بر یک مدل «نهادی-تنظیمی» استوار است که در آن زکات به مثابه سازوکاری برای مهار تمرکز ثروت و بازآرایی مناسبات ثروت و قدرت در سطح ساختار اقتصادی تحلیل می‌شود. در این چارچوب، واحد تحلیل «ساختار توزیع منابع در نظام حکمرانی» است، نه کنش فردی مکلف (صدر، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۶۷۳). بدین ترتیب، پژوهش از سطح فقه فردی عبور کرده و زکات را در سطح اقتصاد سیاسی حکمرانی صورت‌بندی می‌کند. مبنای هنجاری مدل، قاعده قرآنی «كُنَّ لَا يَكُونُ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر، ۷) است. این قاعده در این پژوهش به عنوان یک اصل تنظیمی در توزیع ثروت تفسیر می‌شود که هدف آن جلوگیری از تمرکز چرخشی منابع در میان اغنیاء است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۳۵۴). بنابراین، مسئله اصلی نه صرفاً فقر، بلکه «ساختار انباشت» است. عدالت اقتصادی در این مدل به معنای کاهش فقر به صورت مقطعی نیست، بلکه به معنای اصلاح الگوی گردش سرمایه در سطح کلان است. زکات در این منطق، متغیر مداخله‌گر نهادی است که از طریق انتقال بخشی از مازاد ثروت، ساختار تمرکز را تضعیف می‌کند و تعادل توزیعی را تقویت می‌نماید (چاپرا، ۱۳۸۵، ص ۴۶۳). در سطح علی، مدل پژوهش به صورت زیر صورت‌بندی می‌شود:

نمودار ۱- مدل منطقی «نهادی-تنظیمی» زکات

در این زنجیره، زکات نه یک توصیه اخلاقی، بلکه یک سازوکار ساختاری برای تصحیح اختلال توزیعی است. کارکرد آن نیز وابسته به نهادسازی و طراحی اجرایی است. بُعد دوم چارچوب نظری، مفهوم حکمرانی است که در این پژوهش به مثابه یک فرایند ساختارمند و چندبازگیری در مدیریت منابع عمومی تعریف می‌شود. در این سطح، زکات تنها زمانی کارکرد تنظیمی خود را ایفا می‌کند که درون یک نظام نهادی مبتنی بر شفافیت، پاسخگویی و قابلیت نظارت عمومی عمل کند. بنابراین، متغیر «حکمرانی خوب» شرط اثربخشی زکات است (میراخور و عسکری، ۱۳۹۴، ص ۳۲۳-۴۲۵). در صورت فقدان شفافیت و سازوکارهای شناسایی درآمد و دارایی، کارکرد ضد تمرکزی زکات تضعیف می‌شود. مفهوم

«اقتصاد سیاسی قرآن» در این پژوهش به معنای خوانشی نهادی از آیات اقتصادی است که در آن قواعد توزیع منابع، رابطه قدرت و ثروت و سازوکارهای جلوگیری از انحصار مورد تحلیل قرار می‌گیرد. این رویکرد خود را از دو الگوی کلاسیک متمایز می‌کند؛ از لیبرالیسم که تمرکز ثروت را پیامد طبیعی بازار می‌داند و از سوسیالیسم که تمرکززدایی را از طریق تملک دولتی دنبال می‌کند. در مدل قرآنی، تمرکززدایی از طریق مداخله تنظیمی هنجارمند و نه مالکیت فراگیر دولتی صورت می‌گیرد (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۱۱۱-۱۴۵). در امتداد این چارچوب نظری و به منظور کاربست مفاهیم اقتصاد سیاسی اسلام در شرایط معاصر، عبور از خوانش‌های متصلب‌گرا و رفع موانع معرفت‌شناختی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. یکی از مهم‌ترین موانع، تلقی تقلیل‌گرایانه‌ای است که با استناد سطحی به گزاره‌هایی همچون «حلال محمد حلال الی یوم القیامه» بر ثبات کامل مصادیق و رویه‌های اجرایی عصر نزول تأکید کرده و بازتولید تاریخی آن‌ها را در جهان جدید ضروری می‌داند. این رویکرد ایستاد ناشی از عدم تفکیک میان سطوح مختلف هندسه دین است (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۱۱۱-۱۴۰). پژوهش حاضر برای عبور از این بن‌بست، بر نظریه تفکیک «اصول ثابت» از «ساختارهای متغیر» تکیه می‌کند و آموزه‌های دینی را در چهار لایه تحلیل می‌نماید: نخست، «مؤلفه‌های عقیدتی» همچون توحید که ماهیتی ثابت دارند؛ دوم، «مؤلفه‌های غائی» شامل اهداف کلانی مانند تحقق عدالت توزیعی؛ سوم، «مؤلفه‌های رفتاری و نهادی» نظیر نماز، جهاد و زکات که به‌عنوان نهاد‌های پایدار برای تحقق اهداف تشریح شده‌اند؛ و چهارم، «مؤلفه‌های ساختاری و رویه‌ای» که ابزارها، مصادیق و سازوکارهای اجرایی را در بر می‌گیرد و ماهیتی سیال و زمان‌مند دارد (صدر، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۶۷۳-۶۹۰). پویایی اقتصاد سیاسی اسلام در همین لایه چهارم شکل می‌گیرد. همان‌گونه که «بیعت» در صدر اسلام ابزار تحقق اصل ثابت مشارکت سیاسی بود و امروزه در قالب سازوکارهای نوینی چون مردم‌سالاری دینی بازتفسیر می‌شود، نهاد «زکات» نیز تابع همین منطق است. وجود و کارکرد بازتوزیعی آن ثابت باقی می‌ماند، اما مصادیق دارایی‌های مشمول، شیوه‌های شناسایی ثروت و سازوکارهای اخذ و تخصیص آن می‌تواند متناسب با شرایط اقتصادی جدید و ابزارهای حکمرانی نوین دگرگون شود. برآیند این چارچوب نظری آن است که زکات به‌عنوان متغیر نهادی تنظیم‌گر، در تعامل با حکمرانی خوب، می‌تواند بر ساختار توزیع ثروت اثر بگذارد. بنابراین، مسئله پژوهش حاضر صرفاً مشروعیت زکات و فضیلت اخلاقی آن نیست، بلکه ظرفیت نهادی آن در بازآرایی ساختار توزیع منابع در نظام حکمرانی است. این صورت‌بندی، زکات را از سطح خطابه دینی به سطح تحلیل ساختاری در اقتصاد سیاسی ارتقاء می‌دهد و امکان ارزیابی علمی کارآمدی آن را فراهم می‌سازد.

۵. روش پژوهش

روش پژوهش این مقاله مبتنی بر رویکرد توصیفی-تحلیلی با جهت‌گیری نظری و میان‌رشته‌ای است

(حافظنیا، ۱۳۷۷، ص ۱۸۹-۲۱۱). مسئله اصلی پژوهش ناظر به تبیین ظرفیت نهادی زکات در چارچوب حکمرانی خوب و اقتصاد سیاسی قرآن است؛ از این رو روش تحقیق نه صرفاً فقهی و نه صرفاً اقتصادی، بلکه ترکیبی از تحلیل مفهومی، استنباط تفسیری و چارچوب‌های تحلیلی علوم سیاسی است. در این پژوهش، ابتدا داده‌های اصلی از طریق تحلیل آیات مرتبط با زکات و سازوکارهای توزیع ثروت در قرآن کریم گردآوری شده و با بهره‌گیری از منابع معتبر تفسیری و فقه اسلامی مورد واکاوی قرار گرفته است. در این مرحله، تلاش شده است دلالت‌های هنجاری و ساختاری آیات، به‌ویژه اصل جلوگیری از تمرکز ثروت در دست اغنیاء، استخراج و به‌صورت مفهومی بازسازی شود (صدر، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۶۷۳-۶۹۰). در گام دوم، یافته‌های تفسیری و فقهی در پرتو مفاهیم نظری علوم سیاسی و اقتصاد سیاسی تحلیل شده است. به‌طور مشخص، مفاهیمی چون عدالت توزیعی، بازتوزیع ساختاری، نهاد تنظیم‌گر، شفافیت و پاسخگویی به‌عنوان چارچوب‌های تحلیلی برای فهم کارکرد نهادی زکات به کار گرفته شده‌اند (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۱۱۱-۱۴۵). در این مرحله، روش تحلیل مفهومی به کار رفته تا از تقلیل زکات به یک تکلیف فردی پرهیز شود و جایگاه آن در سطح ساختار حکمرانی تبیین گردد. به بیان دیگر، پژوهش از طریق بازتعریف سطح تحلیل، زکات را از حوزه «فقه فردی» به حوزه «اقتصاد سیاسی حکمرانی» منتقل کرده و این جابه‌جایی مفهومی را مبنای تحلیل قرار داده است (امام خمینی، ۱۴۲۳ق، ص ۳۱). تحلیل داده‌ها به‌صورت کیفی و براساس استدلال منطقی انجام شده است. بدین معنا که میان گزاره‌های هنجاری قرآن، مبانی فقهی و شاخص‌های حکمرانی خوب رابطه‌ای علی و مفهومی برقرار شده و تلاش گردیده تا مدلی نظری برای تبیین کارکرد تنظیمی زکات ارائه شود. همچنین برای جلوگیری از انتزاعی بودن بحث، از تحلیل کارکردی بهره گرفته شده تا نشان داده شود زکات در صورت نهادینه‌سازی در ساختار حکمرانی، چگونه می‌تواند بر توزیع منابع و کاهش تمرکز ثروت اثر بگذارد (توتونچیان، ۱۳۷۹، ص ۱۵-۵۰). در مجموع، این پژوهش با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد میان‌رشته‌ای، از یک‌سوی استخراج مبانی قرآنی و فقهی پرداخته و از سوی دیگر با بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری حکمرانی و اقتصاد سیاسی، به صورت‌بندی یک مدل مفهومی در تبیین نقش نهادی زکات در تحقق عدالت اقتصادی دست یافته است. این روش امکان می‌دهد که زکات نه صرفاً به‌عنوان یک حکم عبادی، بلکه به‌عنوان یک نهاد قابل تحلیل در سطح سیاست‌گذاری عمومی و ساختار حکمرانی مورد بررسی قرار گیرد.

۶. یافته‌های پژوهش

۶-۱. الگوی تنظیم‌گر ثروت در اقتصاد سیاسی قرآن

ورود به این بحث مستلزم تعیین دقیق سطح تحلیل است. در اینجا مسئله نه فضیلت اخلاقی انفاق و نه صرفاً کاهش فقر، بلکه «سازوکار توزیع و بازتوزیع در ساختار کلان اقتصادی» است. آیه «كُنَّ لَا يَكُونُ

دَوْلَةً بَيْنَ الْأَعْيُنَاءِ مِنْكُمْ» (حشر، ۷) یک گزاره غایی صرف نیست، بلکه بیانگر قاعده‌ای تنظیمی درباره نحوه گردش ثروت است. دلالت این قاعده آن است که تمرکز چرخشی منابع در میان یک طبقه محدود، وضعیتی نامطلوب و نیازمند مداخله است. بنابراین، نقطه عزیمت تحلیل قرآنی نه «وجود فقر»، بلکه «پایداری ساختار انباشت» است؛ ساختاری که در آن ثروت از طریق قدرت تثبیت می‌شود و خود به بازتولید قدرت می‌انجامد. برای عبور از تفسیر اخلاقی به تحلیل نهادی، باید میان سه سطح تمایز نهاد: مالکیت، انباشت و بازتوزیع. قرآن مالکیت خصوصی را به‌عنوان یک واقعیت مشروع به رسمیت می‌شناسد، اما آن را مطلق نمی‌سازد. محدودیت مالکیت نه از طریق سلب آن، بلکه از طریق تعهدات الزام‌آور اجتماعی اعمال می‌شود. در این چارچوب، زکات سازوکاری است که در سطح بازتوزیع مداخله می‌کند تا پیامدهای سطح انباشت را تنظیم کند. این تمایز اهمیت دارد؛ زیرا نشان می‌دهد که منطق قرآنی نه با رهاسازی کامل سازوکار بازار هم‌سو است و نه با تمرکز مالکیت در دولت. تنظیم از طریق مداخله هنجارمند در نقطه تمرکز مازاد صورت می‌گیرد، نه از طریق نفی تولید خصوصی. بر این اساس، می‌توان الگوی تنظیم گردش ثروت در اقتصاد سیاسی قرآن را به‌صورت یک زنجیره علی صورت‌بندی کرد: تولید خصوصی به انباشت مازاد می‌انجامد؛ انباشت بدون قید به تمرکز پایدار منجر می‌شود؛ تمرکز پایدار، شکاف در دسترسی به منابع قدرت اقتصادی را تثبیت می‌کند و این تثبیت، تعادل اجتماعی را مختل می‌سازد. زکات در این زنجیره به‌عنوان متغیر مداخله‌گر وارد شده و با انتقال الزام‌آور بخشی از مازاد، از تبدیل انباشت به تمرکز پایدار جلوگیری می‌کند. بنابراین، کارکرد آن صرفاً انتقال درآمد نیست، بلکه گسستن حلقه بازتولید تمرکز است. این همان تفاوتی است که آن را از سیاست‌های صرف فقرزدایی متمایز می‌کند؛ زیرا فقرزدایی می‌تواند در چارچوب همان ساختار نابرابر استمرار یابد، در حالی که زکات در منطق قرآنی ناظر به اصلاح خود ساختار گردش منابع است. تحلیل نهادی این الگو نشان می‌دهد که ثروت در منطق قرآن یک «رابطه اجتماعی» است، نه یک دارایی منفک از بستر جمعی. هنگامی که ثروت به رابطه قدرت تبدیل می‌شود و دسترسی به فرصت‌های اقتصادی را برای دیگران محدود می‌کند، قاعده «کی لا یكون دولة» نقض می‌شود. از این منظر، زکات نه مجازات ثروتمند و نه صدقه‌ای اختیاری، بلکه ابزار تضمین سیالیت جریان منابع در جامعه است. الزام‌آور بودن آن دقیقاً به همین دلیل اهمیت دارد؛ زیرا تنظیم ساختار انباشت بدون عنصر الزام، به توصیه اخلاقی تقلیل می‌یابد و نمی‌تواند چرخه تمرکز را مختل کند. در مقایسه نظری، این الگو با لیبرالیسم کلاسیک که تمرکز ثروت را پیامد طبیعی رقابت می‌داند، تفاوت دارد؛ زیرا تمرکز پایدار را مسئله‌مند می‌کند و نیازمند مداخله می‌داند. در عین حال، با الگوی سوسیالیستی که تمرکززدایی را از طریق مالکیت دولتی پیگیری می‌کند نیز متمایز است؛ زیرا تنظیم را در سطح گردش مازاد و از طریق تعهدات الزام‌آور اجتماعی دنبال می‌کند، و نه از طریق الغای مالکیت خصوصی. بنابراین، الگوی قرآنی را می‌توان الگویی تنظیمی دانست که بر «محدودسازی تمرکز» به‌جای

«حذف مالکیت» استوار است. نتیجه تحلیلی این بخش آن است که در اقتصاد سیاسی قرآن، زکات نهادی است برای جلوگیری از تثبیت تمرکز ثروت و تضمین گردش مستمر منابع در میان لایه‌های اجتماعی. هدف آن صرفاً حمایت از محرومان نیست، بلکه پیشگیری از شکل‌گیری مدار بسته‌ای است که در آن ثروت و قدرت یکدیگر را تقویت می‌کنند. بدین ترتیب، عدالت توزیعی در این منطق نه به معنای برابری عددی، بلکه به معنای جلوگیری از انسداد ساختاری جریان منابع است. زکات در این چارچوب، قاعده‌ای بنیادین برای تنظیم پویایی ثروت در جامعه بوده و جایگاه آن در معماری اقتصاد سیاسی قرآن، جایگاه یک سازوکار ساختاری برای مهار انباشت پایدار و حفظ تعادل در دسترسی به منابع قدرت اقتصادی است.

۶-۲. پیوند زکات و حکمرانی خوب: باز توزیع ثروت و تحقق عدالت

اجرای صحیح و قاعده‌مند نظام زکات، ارتباطی ارگانیک و تنگاتنگ با تحقق شاخص‌های کلیدی «حکمرانی خوب» دارد و بررسی آن نشان می‌دهد که این فریضه الهی، فراتر از یک توصیه اخلاقی، یک متغیر نهادی قدرتمند برای بازطراحی اقتصاد سیاسی است. اگر عدالت توزیعی را هسته مرکزی و شاخص اصلی حکمرانی مطلوب بدانیم، باید بپذیریم که عدالت اقتصادی بدون وجود نهادهای کارآمد برای باز توزیع پایدار ثروت، در حد شعار یا سیاست‌های مقطعی باقی می‌ماند. زکات در این هندسه، به‌عنوان یک سازوکار دائمی و ساختاری برای تثبیت عدالت مالی طراحی شده است. این نهاد با هدف قرار دادن کانون‌های انباشت ثروت و انتقال منظم بخشی از این منابع به حوزه نیاز، باز توزیع ثروت را نهادینه می‌کند. از این منظر، حکمرانی متعهدی که نظام زکات را احیاء و به‌درستی اجرا کند، در حقیقت در حال ارتقای عدالت اقتصادی از سطح مداخله‌های پراکنده و حمایتی، به سطح ساختار بنیادین اقتصاد جامعه است. علاوه بر نهادینه‌سازی عدالت، زکات نقش بی‌بدیلی در تقویت شفافیت و پاسخگویی، به‌عنوان دو رکن اساسی حکمرانی خوب ایفا می‌کند. حکمرانی مطلوب مستلزم آن است که دولت، خود را امین جامعه بداند و منابع عمومی را نه به‌عنوان ابزار اقتدار و سلطه، بلکه به‌مثابه امانتی اجتماعی تلقی کند. تصریح دقیق قرآن کریم بر مصارف زکات «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَ...» (توبه، ۶۰)، چارچوبی کاملاً عینی برای تحدید قدرت مالی دولت و ارزیابی عملکرد آن فراهم می‌آورد. این تعیین مصارف، دولت را در مقام مجری به نهادی «پاسخگو» بدل می‌سازد؛ زیرا همان‌گونه که حکومت حق دارد زکات را از اموال مشمول أخذ کند، جامعه نیز قانوناً و شرعاً حق دارد در باره نحوه، محل و میزان مصرف این وجوه الهی مطالبه‌گری کند. این فرایند دوسویه، زکات را از یک مالیات یک‌طرفه به سازوکاری برای تقویت شفافیت، بسط نظارت عمومی و در نهایت، تعمیق اعتماد اجتماعی تبدیل می‌کند که همگی از پایه‌های قوام‌بخش دولت کارآمد محسوب می‌شوند. در امتداد این شفافیت، زکات ظرفیت عظیمی

برای ارتقای مشارکت اجتماعی و مشروعیت بخشی به نظام سیاسی دارد. در یک نظام زکات محور و شفاف، شهروندان نقش های چندگانه و درهم تنیده ای ایفا می کنند؛ آن ها به طور هم زمان تأمین کننده منابع، ناظر بر عملکرد حاکمیت و بهره مند از مواهب آن هستند. این چرخه مشارکتی، شکاف تاریخی میان ملت و دولت را پر کرده و شبکه ای از تعهدات متقابل را شکل می دهد. زمانی که مؤدیان زکات به عینه مشاهده کنند که منابع پرداختی آنان مستقیماً در مسیر بهبود زیرساخت های جامعه، ریشه کنی فقر، ایجاد فرصت های برابر و برقراری عدالت هزینه می شود، سرمایه اجتماعی حکومت به شدت تقویت می گردد. چنین فرایندی منجر به تولید «مشروعیت اجتماعی پایدار» می شود؛ مشروعیتی که نه محصول پروپاگاندا یا رسانه ای یا ابزارهای سخت و قهری، بلکه زاینده تجربه ملموس شهروندان از «خدمت عادلانه» و کارآمدی عینی دولت است. اما شاید یکی از کاربردی ترین وجوه نظام زکات محور در حکمرانی مدرن، کارآمدی بی نظیر آن در مهار تورم ساختاری و اصلاح چرخه های معیوب اقتصاد کلان باشد. در بسیاری از اقتصادهای متکی به رانت منابع طبیعی، به ویژه در ساختار اقتصادی ایران، مدلی به شدت مخرب و تورمزا حاکم است. در این ساختار بیمار، دولت برای تأمین هزینه های جاری و پرداخت حقوق کارمندان خود، یا به خام فروشی نفت و تسعیر ارز متوسل می شود و یا در شرایط مضیقہ ارزی و تحریم، با دستکاری نرخ ارز و استقراض از بانک مرکزی، اقدام به «جعل اعتبار» و چاپ پول بدون پشتوانه می کند. این نقدینگی خلق شده، در قالب حقوق و دستمزد به بخش دولتی تریق می شود، اما در آنجا متوقف نمی ماند؛ بلکه برای تأمین نیازهای روزمره، به سرعت به سمت بازار آزاد، مستغلات و مشاغل غیردولتی (نظیر پزشکان، وکلا، دلالان، سازندگان و کسبه خرد و کلان) سرازیر می شود و در این بخش ها رسوب می کند. فاجعه اقتصادی دقیقاً در همین نقطه رسوب و انباشت رخ می دهد. نقدینگی خلق شده در دست بخش مشاغل آزاد و صاحبان سرمایه انباشته می شود؛ بخشی که غالباً به دلیل فقدان شفافیت داده محور، بیشترین فرار مالیاتی را نیز به خود اختصاص می دهد. این انباشت ثروت معاف از پرداخت سهم عمومی، به طور طبیعی به شکل گیری تورم انتظاری می انجامد. صاحبان کالا و خدمات با پیش بینی اینکه دولت در سال آینده مجدداً برای جبران کاهش قدرت خرید کارمندان، حقوق ها را افزایش داده و پول چاپ خواهد کرد، پیشاپیش قیمت ها را بالا می برند. نتیجه این چرخه آن است که افزایش مثلاً بیست درصدی حقوق کارمندان، به واسطه رشد نقدینگی، به تورمی چهل درصدی در سطح عمومی جامعه منجر می شود و این مالیات پنهان (تورم)، بار دیگر اقشار ضعیف را فقیرتر و صاحبان دارایی را غنی تر می سازد. در مقابل این چرخه ویرانگر، الگوی اقتصاد سیاسی مبتنی بر «حکمرانی زکات محور» یک راهکار ساختاری ارائه می دهد. در این الگو، دولت اسلامی به جای دست اندازی به پایه پولی و چاپ پول تورمزا، مالیات واقعی و اسلامی (زکات) را به صورت هوشمند و داده محور از همان کانون هایی اخذ می کند که ثروت در آن ها انباشته و رسوب شده است (یعنی مشاغل پردرآمد، بازارهای مالی، عایدی

سرمایه و مستغلات). سپس با استفاده از همین منابع واقعی جمع‌آوری شده، هزینه‌های عمومی و حقوق بگیران خود را تأمین می‌کند. با هزینه شدن این حقوق‌ها، پول مجدداً به همان بخش آزاد و بازار بازمی‌گردد. در این مدل، یک «چرخه اقتصادی سالم و متوازن» شکل می‌گیرد که در آن گردش مالی به طور پیوسته در جریان است، بدون آنکه نیازی به پمپاژ نقدینگی جدید و خلق پول باشد. این سازوکار نه تنها موتور خلق تورم را خاموش می‌کند، بلکه وابستگی مزمن بودجه به درآمدهای ناپایدار نفتی را نیز قطع کرده و مانع از شکل‌گیری طبقه الیگارش‌ی مالی می‌شود. با درک این عمق راهبردی و اقتصاد سیاسی است که روشن می‌گردد چرا قرآن کریم همواره در کنار حیاتی‌ترین فریضه عبادی یعنی «نماز»، بر اقامه «زکات» تأکید ورزیده است؛ چرا که قوام معنوی جامعه بدون قوام ساختار اقتصادی و استقرار چرخه سالم و عادلانه ثروت، هرگز محقق نخواهد شد.

۶-۳. بازطراحی نهادی و فقهی زکات در اقتصاد معاصر

برای تحقق الگوی «حکمرانی زکات‌محور» در چارچوب اقتصاد سیاسی قرآن، نخست باید به تجربه حکمرانی نبوی و علوی به مثابه یک الگوی نهادی و ساختاری نگریست، نه صرفاً یک روایت تاریخی و اخلاقی. در سیره پیامبر اکرم (ص) در مدینه، أخذ زکات امری حاشیه‌ای یا یک صدقه مستحب و فردی نبود، بلکه یکی از ارکان بنیادین قوام جامعه سیاسی و شاهرگ بازتوزیع ثروت به‌شمار می‌رفت. حساسیت شدید حکومت اسلامی نسبت به استتکاف از پرداخت زکات و اعزام کارگزاران رسمی برای أخذ آن، نشان می‌دهد که زکات در منطق حکمرانی اسلامی، پشتوانه بلامنازع عدالت اقتصادی و انسجام اجتماعی بوده است. حتی در ماجرای اعزام مأمور أخذ زکات و نزول آیه شریفه «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا» (حجرات، ۶)، دغدغه اصلی صیانت از نظم عمومی و جلوگیری از اخلال در سازوکار بازتوزیع ثروت بوده است. این شواهد متقن تاریخی گواه آن است که زکات در هندسه قدرت سیاسی اسلام، ابزار تنظیم مناسبات ثروت و تضمین رضایت عمومی جامعه محسوب می‌شده و برای پیاده‌سازی این الگو در اقتصاد پیچیده امروز، نیازمند یک دگردیسی بنیادین هم در ساحت اندیشه فقهی و هم در ساحت معماری نهادی هستیم. در مسیر این دگردیسی، نخستین و مهم‌ترین گام، نوسازی فقه زکات با رویکرد فقه حکومتی و اجتماعی است. یکی از بزرگ‌ترین موانع بر سر راه کارآمدی نظام زکات در دوران معاصر، حصر موضوعی آن به موارد نُه‌گانه مشهور در فقه سنتی، یعنی غلات چهارگانه، دام‌های سه‌گانه و نقدین (طلا و نقره) است. پافشاری بر این مصادیق تاریخی و نادیده گرفتن کانون‌های نوین انباشت سرمایه، با روح و فلسفه اصلی تشریح زکات که در آیه شریفه «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر، ۷) تجلی یافته، در تضاد ماهوی است. اگر ملاک و هدف اصلی شارع مقدس، جلوگیری از تمرکز و رسوب ثروت در دست اقلیتی خاص است، عقل سلیم و فقه پویا اقتضاء می‌کند که این قاعده بر هر نوع دارایی و درآمدی که به منشأ

انباشت تبدیل می‌شود، اعمال گردد. از این‌رو، باید از «موضوعیت» داشتن عناوین نُه‌گانه عبور کرد و برای آن‌ها صرفاً فائل به «طریقت» بود؛ بدین معنا که این موارد در عصر نزول، تنها مصادیقی برای تحقق هدف کلان توزیع عادلانه ثروت بوده‌اند. امروزه که حجم اصلی گردش مالی نه در غلات و احشام، بلکه در بازارهای مالی نظیر بورس، ارز و طلا، مستغلات، دارایی‌های دیجیتال، اقتصاد پلتفرمی و مشاغل پردرآمد متمرکز است، زکات معاصر باید مستقیماً این جریان‌های نوین ثروت را هدف قرار دهد. تاریخ اسلام خود عالی‌ترین شاهد بر لزوم این پویایی و انعطاف است. در زمان حیات پیامبر (ص)، اسب یک ابزار جنگی یا مصرفی محسوب می‌شد و به عنوان یک کالای سرمایه‌ای منشأ انباشت ثروت نبود، لذا، زکاتی بر آن تعلق نمی‌گرفت. اما حدود دو دهه بعد، در پی فتوحات گسترده و تغییر مناسبات اقتصادی در دوران خلافت امیرالمؤمنین (ع)، پرورش و تجارت اسب به یکی از کانون‌های اصلی ثروت در جامعه اسلامی بدل شد. حضرت علی (ع) با درک دقیق این دگرگونی اقتصادی و با استناد به همان ملاک قرآنی عدالت، بر اسب نیز زکات وضع کردند. این مداخله حاکمیتی هرگز یک بدعت نبود، بلکه اجرای یک قاعده ثابت بر مصداقی جدید بود. این سیره مترقی به حاکمیت اسلامی می‌آموزد که در مواجهه با اشکال جدید ثروت، از جمله املاک احتکار شده، خودروهای لوکس سرمایه‌ای یا رمزارزها، موظف به انفعال نیست و حق، بلکه وظیفه دارد ابزارهای مالی و تنظیمی خود را متناسب با تغییرات اقتصادی زمانه به‌روزرسانی کند، تا اهداف کلان شریعت بر زمین نماند.

اجرای چنین فقه پویا و گسترده‌ای، در ساحت عمل نیازمند طراحی یک نهاد ملی زکات با معماری هوشمند، داده‌محور و کاملاً شفاف است. استقرار یک نظام حکمرانی زکات‌محور در عصر حاضر، بدون حرکت به سمت شفافیت مطلق اقتصادی و رصد دقیق تراکنش‌ها، سرایی بیش نخواهد بود. برای آنکه حاکمیت بتواند جریان‌های مالی و مراکز انباشت ثروت را به درستی شناسایی کند، دیجیتالی کردن تمامی اسناد مالکیت، حذف کامل اسناد عادی و قولنامه‌های دستی، و ایجاد پایگاه‌های داده یکپارچه، یک پیش‌نیاز قطعی است تا دولت بتواند تصویر دقیقی از سه‌گانه «دارایی، درآمد و مصرف» شهروندان به دست آورد. در کنار این اشراف اطلاعاتی، نهاد متولی زکات باید ساختاری پاسخگو داشته باشد. پاسخگویی دوسویه، هم نسبت به مؤدیانی که می‌خواهند بدانند منابعشان در کجا هزینه می‌شود و هم نسبت به ذی‌نفعانی که باید به‌صورت عزتمندانه از این حق بهره‌مند شوند، شرط اساسی حفظ سرمایه اجتماعی است. استقرار نظام حساس‌رسی مستقل و گزارش‌دهی شفاف، مانع از بروز فساد و بحران اعتماد عمومی خواهد شد. علاوه بر الزامات فقهی و نهادی، زکات باید پیوندی ارگانیک با سیاست‌گذاری کلان رفاهی و اقتصادی دولت برقرار کند. زکات نباید به‌عنوان یک سیستم خیریه موازی، سنتی و منفک از اقتصاد کلان تلقی شود، بلکه در منظومه اقتصاد سیاسی اسلام، باید در هسته مرکزی سیاست‌های عدالت‌محور حاکمیت جای گیرد. درآمدهای حاصل از زکات بازارهای نوین که امروزه می‌تواند در قالب

ابزارهایی چون مالیات بر عایدی سرمایه یا مالیات بر ثروت‌های راکد تجلی یابد، باید مستقیماً در حوزه‌هایی چون ریشه‌کنی فقر مطلق، اصلاح هدفمند نظام یارانه‌ها، اشتغال‌زایی ساختاری و توانمندسازی اقشار آسیب‌پذیر تریق شود. در این چارچوب است که زکات از یک پرداخت محدود مقطعی، به اهرمی قدرتمند برای مداخله ساختاری در چرخه بازتولید فقر تبدیل شده و نقش تسهیل‌گر خود را در تکامل دولت اسلامی ایفا می‌کند. در نهایت، موفقیت تمامی این اصلاحات ساختاری، در گرو یک بازتعریف عمیق فرهنگی و شناختی در سطح جامعه است. تا زمانی که در افکار عمومی اهتمام جدی نسبت به زکات وجود نداشته باشد، ظرفیت تمدنی و حکمرانی آن هرگز آزاد نخواهد شد. منطق صریح قرآن کریم تأکید دارد که زکات، استیفای قطعی حق محرومان از دارایی اغنیاء است. دستگاه‌های رسانه‌ای، تربیتی و فرهنگی باید این مفهوم بنیادین را نهادینه کنند که پرداخت زکات ثروت‌های نوین، لطف و احسان شخصی شهروندان متمدن نیست، بلکه ادای دین الزامی آن‌ها به زیرساخت‌های جامعه و بازگرداندن سهم محرومان از گردش اقتصاد است. تنها با تلفیق شجاعت در اجتهاد فقهی برای گسترش دامنه منابع زکات، درایت مدیریتی برای ایجاد شفافیت داده‌محور، و پیوند زکات با سیاست‌های کلان رفاهی است که می‌توان آرمان قرآنی جلوگیری از انحصار ثروت را از سطح متون نظری فراتر برد و در کالبد حکمرانی مدرن عینیت بخشید.

۷. نتیجه‌گیری

جمع‌بندی مباحث این پژوهش نشان می‌دهد که زکات در منطق قرآن صرفاً یک تکلیف فردی و عبادی نیست، بلکه نهادی تنظیم‌گر در سطح ساختار توزیع ثروت و قدرت است که کارکرد آن تنها در پرتو نهادسازی حکمرانی معنا می‌یابد. بازخوانی آیه «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر، ۷) به مثابه یک قاعده تنظیمی، افق تحلیل را از سطح «کمک به فقرا» به سطح «مهار ساختار انباشت» ارتقاء می‌دهد. در این چارچوب، مسئله اصلی اقتصاد سیاسی قرآن وجود فقر به مثابه یک پدیده مقطعی نیست، بلکه پایداری چرخه‌های تمرکز ثروت و بازتولید قدرت اقتصادی در میان طبقات محدود است. زکات در این منطق، ابزار بازتوزیع مقطعی نیست، بلکه سازوکاری ضد تمرکز است که با مداخله هنجارمند در نقطه شکل‌گیری مازاد، مانع از تثبیت چرخه‌های انباشت می‌شود و گردش متوازن منابع را در جامعه تقویت می‌کند. همچنین تحقق کارکرد تنظیمی زکات منوط به عبور از قرائت ایستا و تقلیل‌گرایانه از فقه زکات است. تفکیک میان «اصول ثابت» و «ساختارهای متغیر» روشن ساخت که وجوب زکات و غایت بازتوزیعی آن از مؤلفه‌های ثابت شریعت‌اند، اما مصادیق دارایی‌های مشمول، شیوه‌های شناسایی ثروت و سازوکارهای اخذ و تخصیص، تابع شرایط زمان و مکان و تحولات ساختاری اقتصاد هستند. بر این اساس، محدودسازی زکات به مصادیق تاریخی صدر اسلام، با روح قاعده قرآنی جلوگیری از تمرکز

ثروت ناسازگار است. همان‌گونه که در سیره علوی توسعه دامنه شمول زکات متناسب با تحولات اقتصادی صورت گرفت، در اقتصاد مدرن نیز امکان بازتفسیر ساختاری این نهاد وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که هدف ثابت عدالت توزیعی در قالب سازوکارهای نهادی متناسب با اقتصاد پیچیده و شبکه‌ای امروز تحقق یابد. در نسبت میان زکات و حکمرانی خوب نیز نتایج نشان داد که زکات، در صورت نهادینه‌سازی می‌تواند به تقویت مؤلفه‌های اصلی حکمرانی مطلوب بینجامد. عدالت توزیعی از طریق بازتوزیع ساختاری منابع، شفافیت از طریق الزام به شناسایی دارایی‌ها و جریان‌های مالی، پاسخگویی از طریق تعیین مصارف مشخص و نظارت عمومی بر نحوه تخصیص، و مشارکت اجتماعی از طریق درگیرسازی جامعه در فرآیند پرداخت و نظارت، همگی در منطق نهادی زکات قابل تحقق‌اند. بدین ترتیب، زکات نه تنها یک ابزار مالی، بلکه یک سازوکار تولید اعتماد اجتماعی و افزایش سرمایه نهادی حکومت است. حکمرانی‌ای که بتواند زکات را در چارچوبی شفاف، داده‌پایه و پاسخگو اجرا کند، به‌صورت هم‌زمان کارآمدی عینی در تنظیم گردش ثروت و کارآمدی ذهنی در اقبال و رضایت عمومی را تقویت خواهد کرد. از منظر اقتصاد کلان نیز یافته‌ها نشان داد که احیای نهادی زکات می‌تواند به کاهش وابستگی به منابع ناپایدار و مهار چرخه‌های تورم‌زایی رساند. در اقتصادی که تأمین مالی دولت عمدتاً بر پایه خلق نقدینگی یا منابع نفتی استوار است، انتقال نامتوازن نقدینگی به بخش‌های خاص و تقویت انباشت سرمایه در حوزه‌های غیرمولد، شکاف طبقاتی را تعمیق می‌کند. در مقابل، نظام بازتوزیع کارآمد مبتنی بر شناسایی دقیق دارایی و درآمد، می‌تواند گردش منابع را متوازن ساخته و از تمرکز فزاینده ثروت جلوگیری کند. در این معنا، زکات یک «متغیر اخلاقی» صرف نیست، بلکه بخشی از طراحی نهادی اقتصاد سیاسی اسلامی برای ایجاد تعادل میان تولید، توزیع و مصرف است. برآیند کلی پژوهش آن است که بازتعریف زکات در چارچوب اقتصاد سیاسی قرآن، امکان انتقال این نهاد از سطح خطابه اخلاقی به سطح سیاست‌گذاری عمومی را فراهم می‌کند. چنین انتقالی مستلزم بازسازی نهادی، طراحی سازوکارهای شفاف‌شناسایی و أخذ، و التزام دولت به پاسخگویی در تخصیص منابع است. در این صورت، زکات می‌تواند به یکی از ارکان حکمرانی عادلانه تبدیل شود؛ رکنی که نه در تقابل با مالکیت خصوصی، بلکه در تنظیم پیامدهای اجتماعی آن عمل می‌کند و با مهار چرخه‌های انباشت، بستر شکل‌گیری جامعه‌ای متوازن، مشارکت‌پذیر و برخوردار از عدالت اقتصادی پایدار را فراهم می‌سازد.

منابع

قرآن کریم.

- آشتیانی، میرزا محمدحسن بن جعفر (۱۴۲۶ق). کتاب الزکاة. با تصحیح سید علی غضنفری و علی اکبر زمانی نژاد. قم: انتشارات زهیر-کنگره، ج ۱.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار الفکر، ج ۱۴، چاپ سوم.
- اکبریان، رضا؛ ساجدیان فرد، نجمه (۱۳۹۳). اثر زکات بر تعدیل و توزیع ثروت و رشد اقتصادی. اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۳(۸)، ص ۴۷-۷۴.
- امینی، حسینعلی؛ راعی، مسعود؛ توکلی، احمدرضا (۱۳۹۶). واکاوی رویکرد حکومتی به خمس و زکات. مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۰(۱۹)، ص ۳۷-۶۴.
- توتونچیان، ایرج (۱۳۷۹). پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری. تهران: توانگران.
- چاپرا، محمدعمر (۱۳۸۵). آینده علم اقتصاد (چشم‌اندازی اسلامی). ترجمه احمد شعبانی. تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- حاجی یوسفی، امیرمحمد (۱۳۷۶). رانت، دولت رانتیر و رانتیریسیم: یک بررسی مفهومی. اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۲۶-۱۲۵، ص ۱۵۲-۱۵۶.
- حافظنیا، محمدرضا (۱۳۷۷). مقدمه‌های بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: سمت.
- خاندوزی، سید احسان (۱۳۹۰). مدینه عادلانه. تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- خانی، زهره؛ دهقان نیری، حمیدرضا (۱۴۰۱). واکاوی ضرورت تشکیل نهاد زکات در حکومت اسلامی با رویکردی بر اندیشه امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۲۴(۹۵)، ص ۲۵-۵۱.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۴۲۳ق). ولایت فقیه. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ دوازدهم.
- رجایی، سید محمدکاظم؛ معلمی، سید مهدی (۱۳۹۴). درآمدی بر مفهوم عدالت اقتصادی و شاخص‌های آن. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- سیف، احمد (۱۳۷۶). مقدمه‌ای بر اقتصاد سیاسی. تهران: نشر نی.
- شریف‌زاده، فتاح؛ قلی‌پور، رحمت‌الله (۱۳۸۲). حکمرانی خوب و نقش دولت. فرهنگ مدیریت سازمانی، ۲(۲)، ص ۹۳-۱۱۰.
- صدر، سید محمد باقر (۱۳۸۲). اقتصادنا. قم: بوستان کتاب، ج ۲.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۶۳). المیزان فی تفسیر القرآن. تهران: امیرکبیر، ج ۹.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. تهران: کانون انتشارات محمدی، ج ۱۹.
- قلی‌پور، رحمت‌الله (۱۳۸۳). نقش دولت در حکمرانی خوب. رساله دکتری. دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی.
- کاپوراسو، جیمز ای؛ لوین، دیوید پی. (۱۳۸۷). نظریه‌های اقتصاد سیاسی. ترجمه محمود عبدالله‌زاده. تهران: نشر ثالث.
- کاشف‌الغطاء، حسن بن جعفر بن خضر نجفی (۱۴۲۲ق). أنوار الفقاهة-کتاب الزکاة. نجف: موسسه کاشف الغطاء.

- کاشیان، عبدالمحمد (۱۴۰۰). آینده نظام‌سازی زکات در هندسه تأمین مالی دولت اسلامی در ایران در آیینة فقه شیعه. *معرفت اقتصاد اسلامی*، ۱۲(۲۴)، ص ۱۹۳-۲۱۰.
- کعبی نسب، عباس؛ رجایی، سید محمدکاظم؛ ربیعی، محمد؛ نعمتی، میثم (۱۳۹۷). قانون پیشنهادی زکات براساس فقه حکومتی و مالیه عمومی اسلام. *معرفت اقتصاد اسلامی*، ۹(۱۸)، ص ۵-۲۶.
- کیخا، محمدرضا؛ آیین، علیرضا (۱۴۰۳). درآمدی بر مبانی فلسفی تأثیرگذار بر ایجاد تحول فقه زکات از رویکرد فردی به حکومتی. *فقه و اصول*، ۵۶(۱۳۹)، ص ۲۲۶-۱۹۷.
- گیلپین، رابرت (۱۳۷۸). ماهیت اقتصاد سیاسی. ترجمه مهدی تقوی. *اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، شماره ۱۴۴-۱۴۳، ص ۲۰۰-۲۰۶.
- محقق حلّی، نجم‌الدین جعفر بن حسن (۱۴۰۸ق). *شرائع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام*. قم: مؤسسه اسماعیلیان، ج ۲، چاپ دوم.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸). *نظری به نظام اقتصادی اسلام*. تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). *اسلام و نیازهای زمان*. تهران: انتشارات صدرا، ج ۱، چاپ سی و یکم.
- موسایی، میثم (۱۴۰۰). عدالت و کارایی اقتصادی مالیات‌ها در تمدن اسلامی. *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۱۰(۳۷)، ص ۳۷۹-۳۹۷.
- میراخور، عباس؛ عسکری، حسین (۱۳۹۴). *اسلام و مسیر توسعه اقتصادی و انسانی*. ترجمه علی باقری. قم: دانشگاه مفید.
- ناظمی اردکانی، محمد (۱۳۹۱). حکمرانی خوب با رویکرد اسلامی. *راهبرد توسعه*، ۸(۳۱)، ص ۶۴-۸۸.
- Dellepiane-Avellaneda, S. (2009). Review Article: Good Governance, Institutions and Economic Development: Beyond the Conventional Wisdom. *British Journal of Political Science*, 40(1), p. 195–224. <https://doi.org/10.1017/s0007123409990287>.
- Uckun, N. & Ölçen, O. (2025). Research on the Capital Adequacy Ratio, Good Governance and Leverage in Islamic Banking. *Journal of Finance and Islamic Banking*, 8(1), p. 1–16. <https://doi.org/10.22515/jfib.v8i1.11056>.
- Yorks, L. (2004). Toward a Political Economy Model for Comparative Analysis of the Role of Strategic Human Resource Development Leadership. *Human Resource Development Review*, 3(3).